

УДК 021.1 (083.71)

Матвійчук О.Є.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики
суспільно-гуманітарної освіти та
виховання
Київського університету імені Бориса
Грінченка

Соціокультурна діяльність бібліотек: термінологічний аспект

Сьогодні суспільство переосмислює роль і місце бібліотек. У свою чергу і бібліотека переглядає свою місію і завдання на шляху служіння новому суспільству.

Бібліотека як феномен культури завжди привертала до себе увагу спеціалістів різних галузей знань- істориків, соціологів, психологів, педагогів, філософів тощо, які розглядали бібліотеку в своєму дисциплінарному ракурсі. У широкому культурологічному смислі бібліотеку прирівнюють до Всесвіту. Початки соціокультурної діяльності знаходимо ще у античних бібліотеках (їхня архітектура, зміст знань, організація роботи) .

Бібліотека – культурно-освітня і науково-інформаційна установа, що збирає і зберігає друковані та рукописні матеріали, організовує громадське користування літературою, проводить довідково-бібліографічну роботу. Таке визначення знаходимо у філософському енциклопедичному словнику та короткому енциклопедичному словнику з культури [18, 365; 6,175].

Осмислення терміна «бібліотека», її основних характеристик можливе через аналіз таких теоретичних понять як «культура», «соціодинаміка культури», «соціокультурна діяльність». В науці існують різнопланові визначення терміну «культура», пов'язані з тими чи іншими напрямками теоретичної концепції. Її філософське розуміння реалізовано у таких визначеннях: «спосіб людської діяльності»; «технологія діяльності»; «творча діяльність людини»; «система, що виступає засобом формування і розвитку сутнісних сил людини в процесі її соціальної діяльності»; «діяльність суспільства, яка змінює природу»; «конкретна соціоісторична складова людської діяльності» [6; 8; 18].

Бібліотека як специфічний інститут стала ознакою культури, тобто тим, що важливо для людини, звернено до людської свідомості і на основі цього визначає її діяльність. Вивчаючи розвиток бібліотек як явище в історико-культурному процесі важливо співвіднести його з поняттям «соціодинаміка культури», яке можна розглядати як спектр вивчення будь-якої конкретної культури в її історичному розвитку. Мова йде про зміни, в культурі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. У даному дослідженні під соціокультурною динамікою розуміється процес розгортання діяльності бібліотек у часі і просторі, у взаємодії з соціальними змінами, які мали місце в історії України. Соціокультурна динаміка, як зазначав філософ П.А.Сорокін це не тільки динаміка кількості, але й динаміка духовних цінностей [8; 15].

У контексті соціодинаміки української культури бібліотека виступає як засіб адаптації людей до оточуючого середовища, як засіб комунікації і регуляції культури. На рівні системного опису бібліотека виступає як компонент соціокультурної системи українського суспільства, орієнтиром людей в оточуючому світі, засобом трансляції культури і соціалізації особистості, елементом механізму культури.

Особливу роль в реалізації прав громадян на вільний доступ до інформації відіграють публічні бібліотеки. Це найпоширеніший соціальний інститут у світі, який є гарантом розвитку демократичного суспільства. Їхню діяльність спрямовано на задоволення найрізноманітніших потреб населення. У наш час у зв'язку з орієнтацією діяльності бібліотеки на потреби жителів, індивідуалізацією обслуговування користувачів, приділенням особливої уваги забезпеченню їхніх інформаційних, культурних, соціальних, побутових запитів, створюється образ бібліотеки як центру громадського життя і культурного спілкування.

Використовуючи сучасні інформаційні технології, різноманітні форми роботи, публічні бібліотеки мають заохочувати читачів, починаючи від наймолодших, до користування бібліотекою, виховувати любов до читання, книги, допомагати, консультувати. Наразі – публічна бібліотека – це чи не єдине місце, де кожний громадянин може реалізувати конституційне право на вільний розвиток особистості.

Соціокультурні, інформаційні, освітні аспекти ефективності діяльності бібліотек як зазначає А. Каптерев , пов'язані не стільки з об'ємом надаваних послуг, скільки з їх суспільною і особистою цінністю, значимістю для

споживачів інформації. Саме соціальна місія бібліотеки обумовлена її суспільно-необхідним призначенням в процесі інформатизації суспільства спільно з іншими (культурною, інформаційною, освітньою) є провідною для більшості бібліотек світу [4].

Основним принципом організації культурної діяльності в бібліотеках є інтеграція, що об'єднує всі види культурної діяльності – культурний процес, тому що ні в якому суспільстві не може бути системи бібліотек, які були б спроможні акумулювати більшу частину всієї інформації. Власне культурний процес є процесом реалізації буття культури в часі, містить процеси її виробництва зміни її стану та складових у відповідно до виконання основних функцій.

Серед науковців і практиків в останні роки активно застосовується культурологічний (соціокультурний) підхід до вивчення закономірностей розвитку книжкової та бібліотечно-інформаційної галузі. Зразками застосування такого підходу можна вважати дослідження М.Я.Дворкіної, В.М. Горового, І.О.Давидової, В.В.Дерлеменка, В.О.Ільганаєвої, М.С.Слободяника, В.К.Скнар, А.С.Чачко та інших. Сутність культурологічного (соціокультурного) підходу, який останнім часом набуває статусу загальнонаукової методології полягає в тому, що він надає змогу дослідити безліч природних, соціальних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів та явищ культурологічних феноменів.

У нашому дослідженні ми також розглядаємо соціокультурний підхід як теорію і методологію соціокультурного відтворення, репродукції, що акцентує увагу на єдності культури та соціальності, базується на наукових досягненнях культурології, педагогіки, соціології, історичної і психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій. На нашу думку, він забезпечить багатофакторний підхід до вивчення соціокультурного середовища (простору) механізмів зв'язку «соціальної» і «культурної системи», зокрема бібліотек. У цих межах доцільним є застосування аксіологічного (ціннісного) підходу, що базується на поняттях цінності. Зокрема цінності – це перевага певних смислів і побудованих на цій основі способів поведінки, пов'язаних з соціальним прогресом. Соціокультурний підхід щодо вивчення сутності діяльності бібліотек дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норм та ідеалу.

Доведено, що бібліотечний соціальний інститут, спираючись на цінності більш загально рівня, формує власні специфічні цінності: культурні, педагогічні, наукові, професійні. З огляду висвітлення даної проблеми вважаємо за доцільне окреслити термінологічний апарат нашого дослідження. Проблему соціокультурної діяльності активно досліджують російські вчені: Т.Г.Кисельова, Ю.Д.Красільников, А.С.Ковальчук, А.В.Соколов Н.В.Шарковська, В.М.Рябков та інші; технології культурно-дозвілдової діяльності, її бібліографічне забезпечення - М.А.Аріарський, Г.В.Головіна, А.Д.Жарков, Н.В.Котельнікова, В.В.Туєв тощо.

Досить часто в дослідженнях з різних галузей знань можна зустріти терміни: «соціум», «соціологія культури», «соціокультурна реальність», «соціокультурна ситуація», «соціокультурна трансформація», «соціокультурна система», «соціокультурна діяльність».

Розглянемо детальніше дані поняття, з огляду на те, що для нашого дослідження вони мають вагоме значення.

В гуманітарних науках термін *соціум* використовується для визначення соціально-культурної цілісності і характеристики впливу, суспільства на розвиток особистості. Соціум – (лат.- загальне, спільне) - стабільна соціальна спільність, яка відрізняється єдністю умов життєдіяльності людей і завдяки цьому загальністю щодо культури [14, 383]. Соціо (соціум) - соціальні зв'язки і взаємозв'язки, соціальні дії, соціальні інститути і організації, культура, соціальні цінності і норми, особистості та їх об'єднання [16].

Соціологія культури вивчає закономірності функціонування культури у суспільстві, культурний рівень різних соціальних груп, культурні потреби та рівень їх задоволення, зв'язок із соціальними структурами та інститутами. Останнім часом поступово змінюється проблематика та аспекти культурних явищ у вітчизняній соціокультурі. В попередні роки дослідники працювали у двох напрямках – аналіз особливостей функціонування та змісту роботи різноманітних культурних інститутів і закладів та аналіз рівня і якості споживання культурних цінностей. Сьогодні акценти переводяться на людину як суб'єкта культури. В західній соціології сучасні тенденції змін у суспільстві, виражаються поняттями «культурний аналіз», «культурні дослідження». Філософи, культурологи розглядають культурний аналіз як напрямок теоретичного дослідження, що застосовує методологію і аналітичний апарат культурної антропології, соціології та філософії культури

і ставить за мету пошук та аналіз закономірностей соціокультурних змін [9; 10; 18].

Склад системи культури ускладнюється наявністю в ній деяких спеціалізованих органів соціокультурних інститутів (інститут сім'ї, освіти і виховання, релігії соціально-політичні і соціально-економічні інститути, інститути художньої культури), які проводять цілеспрямовану роботу з певними потоками соціокультурної інформації (її накопичення, збереження, розвиток і розповсюдження), але поява і розвиток цих «спеціалізованих органів» є ніщо інше як матеріалізація опредметнювання відповідної сторони виробленого культурного досвіду в історично доведених культурних формах (особливих елементарних одиницях культури) [10, 239].

Більшість наукових узагальнень з різних галузей знань присвячені проблемам соціальної динаміки культури – зміні у часі стану культурних систем, об'єктів і форм взаємозв'язку між людьми, які за своїми масштабами охоплюють відносно невеликий відрізок часу і не ведуть до зміни історичної типології культури. Процеси соціальної динаміки культури є актами цілеспрямованої життєдіяльності людей і здійснюються в більш - менш типовій послідовності: спочатку люди осмислюють усвідомлення своїх інтересів і потреб, що виникають внаслідок яких-небудь обставин, потім розробляються технології (способи задоволення цих інтересів і потреб або модернізація вже існуючих технологій під нові завдання) і розпочинається практичне застосування цих технологій відповідно отриманих результатів, поставленої мети та завдань, відбираються найбільш утилітарно ефективні і соціально прийнятні способи і результати здійснення даної діяльності, інформація про це закріплюється в нормах, правилах, стандартах у формі культурних текстів, що акумулюють знання про соціальний досвід.

Концептуальний підхід до викладення змісту діяльності бібліотек ґрунтується на розумінні культури як цілісного явища, яке твориться людством на основі розвитку і взаємодії національних культур. Системний підхід, узятий за основу висвітлення культурних феноменів, зумовив відтворення соціокультурного розвитку в часі і просторі, де головним суб'єктом виступала людина, яка своєю різноплановою творчо-предметною діяльністю змінювала не лише світ, а й себе.

Важливим завданням соціокультурної діяльності бібліотек є врахування соціокультурної диференціації – культурного процесу, пов'язаного з освітою і наявністю в єдиній культурі соціуму різних пластів соціокультурного досвіду, які виконують в системі культури різні функції і завдання і наявністю в соціумі різних локальних соціокультурних спільностей – носіїв специфічної для кожної із пластів локальної сукупності фрагментів соціокультурного досвіду даної культури.

Важливим для нашого дослідження є визначення терміна «соціокультурне відтворення» – відтворення в наступних поколіннях конкретно-історичного суспільства як консолідованого соціального організму у всій повноті його культурної специфіки. В його основі – соціокультурна інформація, знання, вміння [15, 412].

Досліджуючи теоретичні основи соціокультурної діяльності бібліотек важливо постійно відслідковувати *соціокультурну систему* – термін, який використовується як альтернатива термінам *соціальна система, культурна система*. Застосування даного терміну передбачає неможливість дотримання і методологічного адекватного розмежування соціальних та культурних аспектів єдиної соціокультурної реальності, в якій науковці вбачають процес функціонування культури у системі соціальних відносин, де сама культура набуває свого вищого змісту, служіння суспільству [1].

Складна соціально-культурна ситуація досить часто ставить бібліотечного працівника перед проблемою щодо одночасного включення у різні види професійної діяльності у різних культурних спільнотах, що вимагає постійного моніторингу запитів та потреб користувачів бібліотек.

Ліствіна Є.В. детально розкрила питання соціокультурної ситуації, яка, на її думку є сукупністю умов і обставин, що структурують соціальний простір з точки зору культурного пріоритету і розвивають у часі культурну домінанту процесу суспільного розвитку на особистому груповому рівні та рівні соціума. Важлива властивість соціокультурної ситуації – інтеграція (здатність об'єднуватись, інтегрувати культурні і соціальні процеси) [11]. Культурні процеси – зміни в часі між станами культурних систем та об'єктів, а також типові моделі взаємодії між людьми й соціальними групами. Серед усталених культурологічних категорій (культурні об'єкти, процеси, властивості, норми, позначення, процеси та результати засвоєння

культурного досвіду індивідами) вирізняють культурні функції які розуміють як соціокультурну організацію та регуляцію, пізнання, акумуляцію та трансляцію соціокультурного досвіду, соціальної освіти.

Необхідно зазначити, що це соціальна освіта є цілеспрямована діяльність по розвитку культури, освіченості, громадянської самосвідомості, соціальної активності особистості [5].

Важливим поняттям для нашого дослідження є *культурна діяльність* – реалізація в будь-якому вигляді соціальної діяльності людини, її сутнісних сил, які піднімають цю діяльність до рівня загальної, що відповідає нормам і принципам діяльності суспільства. Власне сама діяльність – це процес, що складається з мети, засобів і результатів. За локалізацією культурна діяльність поділяється на за місцем її здійснення та за організаціями (закладами культури). Дослідник А.В.Соколов розглядає культурну діяльність як діяльність по збереженню, створенню, розповсюдженню культурних цінностей [13].

В літературі з різних галузей можна зустріти багато визначень даного терміну. На думку А.В.Соколова - це культурна діяльність соціальних суб'єктів (професійних і непрофесійних соціальних груп) щодо створення культурних цінностей, розвитку здібностей індивідів та обслуговуванню їх творчої діяльності; комунікації спрямовані на розповсюдження, збереження і суспільне використання всіх видів культурних цінностей [13, 18].

В сучасному соціально-гуманітарному знанні соціально-культурна діяльність визначається як «діяльність соціальних суб'єктів, сутність і зміст якої складають процеси збереження, трансляції, засвоєння і розвитку традицій, цінностей, норм в сфері художньої, історичної, духовно-моральної, екологічної, політичної культури»[9, 452]. У навчальному підручнику «Соціально-культурна діяльність» даний термін розглядається як – суспільне явище, яке характеризується як сукупність відносин, занять, що здійснюються специфічними формами, методами і засобами на основі інтересів, які проявляються особистістю в культурному житті, взаємодія і спілкування людей в їх вільний час [5, 3].

Російський дослідник В.Рябков зазначає , що соціально-культурна діяльність вивчає діяльність соціально-культурних інститутів і об'єднань, досліджує формування соціальних шарів, груп, окремих людей,

що взаємодіють на їх базі, реалізують соціально-культурні потреби населення, в динаміці їх конкретної діяльності, з обліком соціальних, національних і регіональних особливостей в процесі якісних, неперервних змін, проходження певних етапів розвитку [12, 59]. Він також стверджує, що

соціокультурна діяльність, спираючись на глибоке знання досліджень теоретико-методологічних основ розвитку соціально-культурних інститутів (принципів, закономірностей, законів, функцій, форм, методів і напрямів діяльності, об'єктивних суспільних зв'язків між ними в практичній роботі, виявлених об'єктивних тенденцій розвитку), дає основи для передбачення перспектив діяльності соціально-культурних інститутів, може прогнозувати шляхи для подальшого їх розвитку [12, 60]. Це процес, яким управляє суспільство і соціальні інститути, залучення людини до культури [17, 113].

Бібліотекознавець Г.В. Головіна, аналізуючи погляди різних авторів щодо даної діяльності робить висновок, що соціально-культурна діяльність самостійна підсистема загальної системи соціалізації особистості, соціального виховання і освіти людей, інтегративною багатофункціональною сферою діяльності, однією із складових соціальної роботи. Її мета - організація раціонального і змістового дозвілля людей, задоволення і розвиток культурних потреб, створення умов для самореалізації кожної окремої особистості, розкриттю її здібностей, самовдосконалення і аматорської творчості в рамках вільного часу [2, 6].

На думку М.А.Аріарського, соціально-культурна діяльність обумовлена морально-інтелектуальними мотивами, суспільно необхідна діяльність по створенню, засвоєнню, збереженню, розповсюдженню і подальшому розвитку цінностей культури [5; 7].

Теоретичні та методологічні дослідження сучасної місії бібліотек присвячені бібліотеці як одному із найважливіших соціально-культурних інститутів. Вважаємо за доцільне розкрити дефініцію визначення «соціально-культурний інститут». На думку А.В. Соколова - це формальні або неформальні інститути, які забезпечують професійну чи непрофесійну культурну діяльність [13, 72].

Розглядаючи визначення «інститут» Н. Шарковська зазначає, що в сучасних гуманітарних науках представлено декілька значень даного поняття, а саме: певна група людей, що виконують суспільні функції;

сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення певної соціальної потреби; фундаментальний смислоутворюючий центр людського спільного проживання [19, 150-152].

Культурні інститути - установи й організації, які виконують функції створення, використання, збереження або трансляції культурно значущої продукції, займаються професійною підготовкою фахівців у цій галузі (навчальні заклади, бібліотеки, музеї, галереї, театри). Це заклади та організації, що створюють, виконують, зберігають, розповсюджують художні твори, навчають населення культурним цінностям (школи, вузи, галереї, бібліотеки). Публічні бібліотеки також називаються культурними інститутами, вони сприяють розповсюдженню літератури серед читачів [7, 517].

Соціальний інститут – об'єднання людей, які виконують специфічні функції в рамках соціальної цілісності і пов'язані спільністю функцій, традицій, норм, цінностей, специфічний механізм суспільної організації і регулювання процесів людської діяльності; історично складені форми організації і регулювання суспільного життя, що забезпечують виконання важливих для суспільства функцій [15;16].

Соціально-культурний інститут - активно діючий суб'єкт нормативного чи установлюючого типу, що володіє певними формальними чи неформальними повноваженнями, конкретними ресурсами і засобами (фінансовими, матеріальними, кадровими) і в суспільстві він виконує відповідну соціально-культурну функцію [2;5;13]; багатоскладна соціальна освіта, змістовими компонентами якої є соціальні відносини і погоджені колективні дії, упорядковані в меті і засобах існуючими в конкретному середовищі установками, а також форми об'єднання суб'єктів в соціально-культурну діяльність, що виражаються системами соціальних правил, в тому числі концепцією ресурсів. Щодо соціокультурної діяльності бібліотек слід зазначити, що більшість дослідників бібліотечної справи ототожнюють цей напрям з культурно-дозвіллевою діяльністю, яку розуміють як цілеспрямований процес створення умов для мотивованого вибору особистістю предметної діяльності або як перцептивно-комунікативний процес, що визначається її потребами та інтересами, сприяє засвоєнню, виробництву і розповсюдженню духовних і матеріальних цінностей в сфері дозвілля [3, 5-42].

Сьогодні *культура дозвілля* - один із найбільш досліджуваних аспектів в культурології, філософії, педагогіці, соціології. Культура дозвілля – міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості в умовах дозвіллевої діяльності, міра набутих нею навиків регулювання дозвіллевого часу, готовність особистості до участі в соціально значимих видах дозвіллевої діяльності.

За Н.Котельниковою – це якісна характеристика людської діяльності на дозвіллі у всій багатоманітності її видів, форм, способів і результатів, набір ціннісних орієнтацій і форм поведінки, а також готовність до участі в соціальнозначимих видах дозвіллевої діяльності, яка сприяє самореалізації творчого потенціалу особистості [13]. Виходячи з даного визначення, дозвілля – частина вільного часу, що використовується для дружнього спілкування, споживання цінностей духовної культури, прогулянок та інших форм нерегламентованої діяльності, що забезпечує відпочинок і подальший розвиток особистості.

Дозвіллева діяльність є спеціалізованою підсистемою духовно-культурного життя суспільства, яка функціонально об'єднує соціальні інститути, покликані забезпечити розповсюдження духовно-культурних цінностей, їх творче засвоєння людьми у сфері дозвілля з метою формування гармонійно розвинутої, творчо активної особистості [2, 10-12]; діяльність у вільний час, сукупність занять, які виконують функцію відновлення фізичних і психічних сил людини; діяльність заради вдосконалення, власного задоволення, досягнення іншої культурної мети за власним вибором. Серед складових дозвіллевої діяльності – читання, перегляд телепередач, відвідування кіно, театрів, участь в творчих колективах. Вільний час – частина часового бюджету особистості, яка звільнена від часових затрат, тобто від обов'язкової роботи, сімейних, суспільних обов'язків, побутових проблем і необхідної фізіологічної життєдіяльності (сну, відпочинку), є однією з умов і одночасно простором для розвитку.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що бібліотеки є одним із найбільш масових і впливових типів закладів культури. Щоб осмислити культурне значення бібліотек, необхідне об'єднати теоретичний потенціал різних гуманітарних дисциплін.

На сучасному етапі розвитку соціально-культурної діяльності бібліотек серед значущих проблем, які стоять перед соціально-культурними

інститутами, є дослідження сутності соціально-культурної діяльності, її мети, завдань і у відповідності до них - розробка технології роботи бібліотек. Дослідження дефініції соціокультурної діяльності бібліотек сприятиме оптимізації бібліотечної роботи і виступатиме гарантом збереження, розвитку і засвоєння культурних цінностей, створенню сприятливої основи для соціально-культурних інновацій та ініціатив.

Література:

1. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: монографія / Є.Р. Борінштейн.- Одеса : Астропринт, 2004.- 400 с.
2. Головина Г.В. Библиографическое обеспечение досуговой деятельности / Г.В.Головина.- М.: Либерия-Бибинформ, 2008.- 127 с.
3. Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности библиотеки: учебно-метод.пособие / А.Д.Жарков.- М.:Либерия-Бибинформ, 2008.- 240 с.
4. Каптерев А. Информатизация социокультурного пространства /А.Каптерев.- М.: Гранд-Фаир, 2004.- 187 с.
5. Ковальчук А.С. Социально-культурная деятельность : Учебное пособие / А.С.Ковальчук.- Орел: Орловский госуд.институт искусств и культуры, 2000.- 172 с.
6. Короткий енциклопедичний словник з культури / Укл. М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко.- К.: Україна, 2003.- 384 с.
7. Культура и культурология : Справочник / Сост. А.И.Кравченко.- М.: Деловая книга, 2003.- 928 с.
8. Культурология : підручник / Упоряд.: Т.Б. Гриценко , С.Л.Гриценко, А.Ю. Кондратюк .- 2-е вид.- К.: Центр учбової літератури, 2009.- 392 с.
9. Культурология : Энциклопедический словарь.- Ростов-на-Дону, 1997.- 524 с.
10. Культурология XX век. Энциклопедия. Т.1.- СПб.: Университетская книга, 1998

11. Листвина Е.В. Современная социокультурная ситуация: сущность и тенденции развития : Монография / Е.В.Листвина.- Саратов : Изд-во Саратов.ун-та, 2001.- 168 с
12. Рябков В.М. Особенности историографии социально-культурной деятельности как научной отрасли педагогической науки / В.М.Рябков // Вестник МГУКИ.- 2008.- № 5.- С. 58-61
- 13.Соколов А.В. Феномен социально-культурной деятельности / А.В.Соколов.- СПб.: СПбГУП, 2003.- 204 с.
- 14.Современный гуманитарный словарь-справочник / Сост. П.С.Гуревич .- М.: Олимп, 1999.- 528 с.
15. Соціологічна енциклопедія.- М., 2003.- Т.2.- 649 с.
16. Тлумачний словник з соціології / Укл. Алан Джонсон.- Львів, 2003 .- 480 с.
17. Туев В.В. Актуальные тенденции развития социально-культурной деятельности в России XXI века / В.В.Туев // XXI век : проблемы культуры и культурологического образования: Сборник статей.- М., 2001.- С.113]
18. Філософський енциклопедичний словник.- К.: Абрис, 2002.- 467 с.
19. Шарковская Н.В. Социокультурные институты – деятельностная основа социально-культурной активности личности / Н.В.Шарковская // Вестник МГУКИ.- 2008.- № 4.- С.149-152